

LANDBRUGETS FREMTID: HVOR STÅR VI? HVAD VIL LANDBRUGET SELV?

Søren Kjeldsen-Kragh. Professor,
Institut for Fødevarer- og Ressourceøkonomi, Københavns Universitet

Dansk landbrug har store problemer. Derfor er det naturligt at spørge: Hvilken fremtid har dansk landbrug?

Udgangspunktet må være en analyse af dansk landbrugs situation i dag. Lever landbruget op til det, man må forvente af erhvervet? Hvis det ikke er tilfældet, hvad er så grundene hertil? Hvad mener landbruget selv, der skal til for at man har rimelige forhold? Hvilke krav stille samfundet til erhvervet? Hvis der er forskellige opfattelser i landbrugserhvervet på den ene side og resten af samfundet på den anden side, hvad gør politikkerne så for at finde en rimelig vej frem? Er den landbrugspolitik, der bliver ført, i overensstemmelse med den landbrugspolitik, der bør føres?

Som man kan se, er der en række centrale men også vanskelige spørgsmål, der rejser sig, når man ser på landbrugserhvervets fremtid. De ovennævnte spørgsmål vil blive behandlet i tre artikler i dette tidsskrift.

I dette nummer bringes den første artikel, som tager udgangspunkt i det forhold, at man næppe kan påstå, at erhvervet lever op til de krav og forventninger, som man med rimelighed kan stille. Dernæst ser artiklen på det syn, som landbrugserhvervet selv har med hensyn til fremtiden.

I to efterfølgende numre af tidsskriftet vil to andre problemkredse blive behandlet. I den ene ser vi på de krav og ønsker, som samfundet stiller til erhvervet. I den anden ses der på den politik, som politikkerne fører, og om denne politik kan løse problemerne. Det leder naturligt op til overvejelser om, hvad man bør gøre for at sikre erhvervet en god fremtid.

I. Baggrunden for hvor landbruget står i dag

I dette første hovedafsnit gives der en kort beskrivelse af landbrugets udvikling fra 1960 og frem til i dag. Hvad har drivkræfterne i denne udvikling været? Har udviklingen givet resultater, som lever op til de ønsker, man har haft?

1. Hovedtræk i landbrugets udvikling

a. Landbrugets centrale rolle frem til 1960

Landbruget i Danmark har en glørværdig fortid, som startede i anden halvdel af 1700-tallet med landboreformerne, og som varede frem til 1960, da en ny udvikling satte ind.

Dansk landbrug var hovederhvervet, som bidrog på helt afgørende måde til Danmarks økonomiske, samfundsmæssige og kulturelle udvikling.

Udviklingen af landbruget var med til at igangsætte industrialiseringen. Gennem samspillet mellem landbruget og byerhvervene ikke mindst industrien udviklede det danske samfund sig. At landbruget på et relativt tidligt tidspunkt allerede fra midten af 1850'erne blev eksportorienteret var betydningsfuldt. Derved bidrog landbruget til at sikre en indtjening af udenlandsk valuta, som var nødvendig for, at samfundet og ikke mindst industrien kunne udvikle sig. Danmark er et råstoffattigt land, som måtte indføre råvarer, halvfabrikata, maskiner m.v. for at kunne udvikle industrien.

Den danske model med udvikling af landbruget, der igen bidrager til udvikling af industrien og andre byerhverv, dels gennem efterspørgsel efter byerhvervenes varer, og dels gennem sikringen af den nødvendige valutaindtjening, er anerkendt og påskønnet overalt.

Hvad er det, der gør, at det er rimeligt at tale om en ny udvikling inden for landbruget efter 1960?

Er det en ændret udvikling i landbruget andel af det samlede nationalprodukt i Danmark? Nej, det er det ikke. Landbrugets andel af Danmarks nationalprodukt har været faldende fra begyndelsen af 1800-tallet og frem til i dag.

Er det en ændret udvikling i beskæftigelsen i landbruget? Igen er svaret nej. Den absolutte beskæftigelse i landbruget var stigende frem til omkring 1930. Derefter satte et fald ind. Arbejdsstyrken i landbruget faldt med ca. 230.000 fra 1930 til 1960. Det var et fald, som skyldtes et fald i antallet af medhjælpere i landbruget.

Det nye, der sker omkring 1960, er, at antallet af brug falder, og at antallet af selvstændige landmænd samt deres medhjælp fra familien begynder at falde.

Antallet af landbrug stiger frem til omkring 1930, hvor antallet af brug er omkring 200.000. Det var det samme antal, man havde i 1960, da antallet i 1970'erne begyndte at falde markant.

Antallet af selvstændige landmænd samt deres medhjælpende familiemedlemmer var også stort set konstant fra 1930 til 1960, hvorefter faldet satte ind.

b. Strukturtilpasningen og landbrugsstøtten

Det nye, der sker omkring 1960, er, at en strukturudvikling i retning af færre brug og større brug sætter ind. Denne udvikling i Danmark er ikke enestående. Den ser man også i mange vesteuropæiske lande. Der er gode økonomiske grunde til, at strukturtilpasning kommer på dagsordenen. Efter at manglen på fødevarer på grund af krigen relativt hurtigt blev afhjulpet, opstår der i 1950'erne et overskud af fødevarer i USA og Vesteuropa. Det fik landbrugspriserne til at falde, og det skabte økonomiske problemer for landbrugserhvervet.

De små brug havde svært ved at sikre indtægter, som en familie kunne leve af. At der opstod tanker om en strukturtilpasning henimod større brug var helt naturligt.

Der skete en kraftig afvandring fra landbruget. Ud over at lette situationen i landbruget, bidrog afvandringen også til udviklingen af byerhvervet. I Danmark skete der eksempelvis en meget stærk udbygning af industrien og af serviceerhvervene i 1960'erne.

En strukturtilpasning er ikke uden økonomiske problemer, og den tager tid. Ideen var, at strukturtilpasningen ville sikre landbruget en rimelig økonomi på længere sigt.

I en overgangsperiode ville der være problemer. Derfor introduceredes i forbindelse med oprettelsen af det Europæiske Fællesskab i 1958 en fælles landbrugspolitik, som blev udviklet i 1960'erne.

Den landbrugsstøtte, som den indebar, ville lette omstillingen af landbruget. Når omstillingen var tilendebragt, kunne man så afvikle støtten. Ud fra en europæisk synsvinkel havde den fælles landbrugspolitik også til formål at fremme ideen bag det europæiske samarbejde og bidrage til dets udvikling.

Problemet er blot, at det er den gængse opfattelse i dag, at strukturtilpasningen endnu ikke er på plads selv efter mere end 50 års efter dens påbegyndelse. Interessant er det også, at landbrugsstøtten fortsat eksisterer, selv om der er sket drastiske ændringer i den måde, støtten ydes på.

c. De to perioder 1960-1990 og 1990-2015

Ser man på udviklingen i dansk landbrug fra 1960 og frem til i dag, er det naturligt at dele tiden op i to perioder 1960-1990 og 1990-2015. I den første periode var der tale om en udvikling væk fra små brug til mellemstore brug, som stadigvæk var familiebrug med en medhjælperstab, som selv kunne regne med at blive selvstændige driftsledere på deres egne landbrug. Siden 1990 har vi set en udvikling væk fra de mellemstore brug til det, man betegner som industribrug med en større medhjælperstab. En stor del af medhjælperstaben er midlertidigt ansat i erhvervet og kommer fra udlandet.

Udviklingen i perioden 1960-1990 er på mange måder naturlig. De små landbrug bliver taget ud af traditionel landbrugsproduktion med henblik på at forsørge en fa-

milie og går i stedet over til at være fritids- eller deltidsbrug. Det bidrager til at sikre, at byfolk med beskæftigelse i byerne bosætter sig i landdistrikterne.

Problemerne er i første række knyttet til perioden 1990-2015, hvor selve ideen om, at løsningen på landbrugets økonomiske problemer er at blive endnu større, bliver ført videre, uden at der er belæg for denne tankegang.

2. Der eksisterer størrelsesøkonomiske fordele op til en vis størrelse

At der eksisterer størrelsesøkonomiske fordele inden for landbruget op til en vis grænse er uomtvisteligt. Det er imidlertid lige så vigtigt at være opmærksom på, at stor driftsfordele ikke fortsætter ubegrænset. Hertil kommer to meget vigtige forhold, som skal tages med i betragtning, når man drøfter, hvilke bedriftsstørrelser man skal satse på.

a. Størrelsesøkonomiske fordele kan opnås gennem samarbejde

Mange af de omkostningsbesparelser, der kan opnås ved større enheder, kan opnås på anden vis gennem samarbejde. Andelsbevægelsen med fælles mejerier for de små og mellemstore brug kunne sagtens konkurrere med herregårdsmejerierne i slutningen af 1800-tallet.

I dag er det ikke nødvendigt, at ethvert landbrug har en stor og kostbar maskinpark, hvor hvert enkelt brug ejer alle de maskiner, man finder nødvendige. Det er muligt at opnå store besparelser ved fælleseje eller ved at benytte sig af maskinstationer.

b. Andre mål end privatøkonomiske afkast

Når man drøfter dansk landbrug kan man ikke begrænse sig til kun at se på landmandens driftsøkonomiske resultat

Landbrugserhvervet har nemlig en række samfundsmæssige forpligtelser. De produktionsmetoder, man anvender, skal være af en sådan art, at de sikrer miljøet og naturen fra at lide skade. Produktionsmetoderne må ligeledes sikre, at de dyreetiske krav, som opstilles, overholdes. Det er også klart, at produktionens kvalitet afhænger af de produktionsmetoder, som anvendes. Hvis landbruget udelukkende ser på pris og omkostninger, er der en stor risiko for, at man ikke i tilstrækkelig grad fokuserer på kvaliteten, som er ganske afgørende for afsætningen.

I de senere år er interessen for landdistriktpolitik steget ganske mærkbart. Man ser en udvikling i retning af stærkt øget urbanisering. I den udstrækning, det dræner landdistrikterne for ressourcer og initiativ, er det naturligvis et problem for den del af befolkningen, som bliver tilbage i landdistrikterne med dertil hørende byer. I landdistrikterne er landbruget et centralt erhverv. Derfor er det ønskeligt, at landbruget alt andet lige indrettes på en sådan måde, at erhvervet er med til at sikre liv og aktivitet i landdistrikterne.

3. Landbruget har ikke opfyldt de mål, som skal realiseres.

Udviklingen væk fra de små og mellemstore brug over til industribrug har ikke bidraget til at sikre de mål, som landbrugs-erhvervet gerne skulle opfylde. Der er tale om tre sæt mål:

- 1°. Rimelige indkomster og gode arbejdsforhold
- 2°. Nye produkter og nye produktionsmetoder, som frembringer kvalitetsprodukter og stor merværdi
- 3°. Samfundsøkonomiske krav om rent miljø, smuk natur med biodiversitet, høje dyreetiske standarder samt sikring af liv og aktivitet i landdistrikterne

Påstanden om, at det af rent økonomiske grunde er en fordel, at vi får flere store brug, og at de større brug bliver endnu større, holder ikke, når regnskabsresultater viser, at de store brug i gennemsnit ikke klarer sig bedre end de mindre brug.

Det er en udbredt opfattelse, at danske landbrug ikke har haft held med at levere kvalitetsprodukter ved hjælp af produktionsmetoder, som er acceptable.

De produktionsmetoder, landbruget anvender, påvirker natur og miljø, som hele samfundet har en interesse i. Den måde, hvorpå husdyrene indgår i produktionen, er genstand for samfundets opmærksomhed. Landbrugsproduktionen foregår i landdistrikterne, hvor befolkningstallet er stærkt faldende. Man har iværksat reguleringer af landbruget, men de færreste vil nok hævde, at reguleringerne har været i stand til at sikre samfundets ønsker:

- 1°. De store brug har ikke bedre økonomi end de mellemstore brug. Strukturudviklingen har bidraget til gældsætningen.
- 2°. Fokus på store brug betyder fokus på volumen frem for differentieret udbud af kvalitetsprodukter
- 3°. Produktionsmetoderne på de store brug har ikke sikret realiseringen af

de samfundsøkonomiske mål. De har bidraget til at forværre dem.

Landbruget har således ikke løst nogle af de helt afgørende problemer. Det, der gør situationen yderligere prekær, er, at der er opstået to nye meget alvorlige problemer.

4. Strukturudviklingen har skabt nye problemer

Det ene er det meget store generationsskifteproblem. Bedrifterne er i dag så store, at det er nærmest umuligt for interesserede landbrugskyndige at overtage brugene. Da risiciene ved at lade mere eller mindre uprøvede driftsledere overtage meget store brug, er meget store, er det klart, at det også kan være meget svært at få finansieret overtagelsen af de store kapitalintensive brug.

Det andet er, at tilgangen af unge til landbrugserhvervet har været stærkt dalende. Det forhold, at det nærmest er umuligt for potentielle interesserede at blive selvstændige landmænd, afholder unge fra at gå ind i erhvervet.

Hertil kommer det dårlige image, som landbrugserhvervet har fået, hvilket igen hænger sammen med udviklingen frem mod industribrug. Det dårlige image hænger i høj grad sammen med de produktionsmetoder, som landbruget anvender i dag. Det dårlige image, som knytter sig til landbruget, og den manglende prestige, der er knyttet til landbrugsuddannelserne, afholder unge fra at gå ind i erhvervet.

Generationsskiftet er et stort problem. De store enheder i dag kan ikke overtages af de unge. Selv om enhederne var mindre, ville der næppe være tilstrækkelig tilgang af unge til, at alle brug ville blive overtaget. Det betyder, at selv om man ved

konkurser delte de store enheder op i mindre enheder, er spørgsmålet, om der ville være en tilstrækkelig efterspørgsel efter disse enheder fra den unge generation.

5. Den hidtidige udvikling: Sammenfatning

Den udvikling, landbrug har været igennem, har som sagt ikke realiseret de mål, som man med rimelighed kan stille. Samtidig har udviklingen skabt et stort generationsskifteproblem. Dette problem kombineret med manglende interesse blandt driftige unge til at gå ind i erhvervet må skabe bekymring for erhvervets fremtid. Hvilke forskellige fremtidsmuligheder eksisterer der så? Har landbruget selv et bud?

II. Det konventionelle landbrugs tanker om fremtiden

1. Fokus er næsten udelukkende på økonomi

Ser man på de tre mål for landbrugserhvervet, som er opstillet i afsnit 1,3, er det næppe urimeligt at sige, at det konventionelle landbrug så godt som udelukkende koncentrerer sig om problemerne med økonomien. Der skelnes her imellem konventionelt landbrug på den ene side og økologisk landbrug på den anden side. I dette hovedafsnit ser vi udelukkende på det konventionelle landbrug. Det økologiske jordbrug tages op i næste hovedafsnit.

Opdelingen mellem de to grupper går på de forskellige produktionsmetoder, der anvendes. Det betyder ikke nødvendigvis, at der er uenighed mellem konventionel og økologisk jordbrug med hensyn til de synspunkter, som i det følgende vil blive betragtet som det konventionelle landbrugs synspunkter.

Siden 1960, da strukturtilpasningen startede, har der jævnt hen løbende været økonomiske problemer. Det er jo ikke så mærkeligt, da strukturudviklingen jo netop er udløst af problemer vedrørende økonomien. Det, som derimod må give stof til eftertanke, er, at strukturudviklingen ikke har løst problemerne. I dag er det økonomiske problem knyttet til lav indtjening kombineret med stor gæld. Der er ingen generel inflation, der udhuler gælden, som det tidligere er set. Problemerne med den store gæld underbygges af den meget lave rente, vi nu snart har haft i mange år. Lav rente i sig selv er alt andet lige en fordel for et meget kapitaltungt erhverv som landbruget. Problemet er blot, at den dag renten stiger, vil gældsbyrden blive større, end den er i dag.

I dag er landbrugets gæld på ca. 370 mia. kr. Så længe indtjeningen ikke muliggør, at gælden gradvis nedbringes, kan gælden kun fjernes ved konkurser, hvor nye ejere overtager landbrugene til en lavere pris.

Hvordan kan det være, at landbruget er havnet i en situation med så stor en gæld? Det hænger i høj grad sammen med den strukturudvikling, som er sket i erhvervet siden 1990. Brugene er blevet større gennem opkøb af jord. De større enheder har krævet investeringer i bygninger, inventar og maskiner. Alt dette har krævet en betydelig låntagning.

Hertil kommer optagelse af lån i fremmed valuta, eksempelvis schweizerfranc, som er blevet kraftigt revalueret. Det har betydet en øgning af gælden i danske kroner. Landbruget har indgået såkaldte swap-aftaler. Man har optaget lån med variabel rente, som man så har byttet til lån med fast rente i forventning om, at rente ville stige. Da der er sket det modsatte, nemlig

at renten er faldet, har det betydet en opskrivning af gælden. Var renten steget, ville det have betydet en nedskrivning af landmandens gæld.

Den store gæld kombineret med ugunstige pris- og afsætningsforhold sætter erhvervet i knibe.

Der er stadig en tendens til, at landbrugets bytteforhold forringes. Det betyder, at landbrugets salgspriser falder eller stiger mindre i forhold til indkøbspriserne på de varer, som landbruget skal bruge i produktionen. Når der ikke er generel inflation men snarere risiko for deflation - dvs. faldende priser - bliver den reelle økonomiske byrde, som er knyttet til gælden, ikke lettet, sådan som man har set det i tidligere perioder.

Når de økonomiske problemer er så store, vil energien være koncentreret om at løse disse problemer. Det betyder, at der ikke er kræfter til at beskæftige sig med de mere langsigtede problemer. Spørgsmålet om landbruget har valgt den rigtige udviklingsvej er således knap nok på dagsordenen.

Det konventionelle landbrug mener vel fortsat, at udviklingen i retning af større driftsenheder er den rette vej. Det konventionelle landbrug mener, at det er et problem, at samfundet ikke giver erhvervet mulighed for at tjene de penge, som er nødvendige både for erhvervet og samfundet

2. Hvad går det konventionelle landbrug ind for?

I det følgende nævnes en række problemer for landbrugserhvervet, der ofte bliver fremført af erhvervet. De fremføres i første række af erhvervets to dominerende landbrugsorganisationer, nemlig Landbrug & Fødevarer og Bæredygtigt Landbrug.

I interesseorganisationerne er det især de etablerede storproducenters interesser, der varetages.

Igen er det vigtigt at nævne, at de synspunkter, som i det følgende tillægges det konventionelle landbrug, ikke behøver at være i modsætning til dette økologiske jordbrugs synspunkter.

Forskellen imellem konventionel og økologisk produktion går på produktionsmetoderne. Det, som tages op i dette afsnit, er spørgsmålet om regulering og spørgsmål af økonomisk art, hvor det meget vel kan være sammenfaldende interesser og synspunkter.

a. Lempeligere regulering

De økonomiske problemer vil erhvervet løse ved at skabe gunstigere rammebetingelser. Man mener, der stilles alt for skrappe krav til landbrugsproduktionen i Danmark. Kravene til miljø- og naturbeskyttelse, dyreetik, kvalitetskontrol m.v. må ikke være strengere end i udlandet. Det påstås, at der i Danmark sker en overimplementering af EU-regler. Begge dele betyder, at dansk landbrug har ringere vilkår med hensyn til at konkurrere med landbrug i udlandet.

Flere spørgsmål rejser sig i denne sammenhæng.

I hvilken udstrækning er det korrekt, at de danske krav er strengere end i EU? Selv om kravene nu er strengere, er de så for skrappe? Vil en lempelse af reglerne løse landbrugets problemer? Mange af kravene – forhåbentligt langt de fleste – har en begrundelse og værdi i sig selv.

Samtidig kan man konstatere, at mange af kravene i sig selv kan være i landbrugets langsigtede interesse. Man har talt om at reducere kravene til veterinær kontrol for at spare omkostninger. Et sådant

tiltag vil være direkte skadeligt for landbrugserhvervet. Den store eksport fra dansk landbrug er netop afhængig af meget høje veterinære standarder kombineret med en effektiv kontrol.

I øvrigt er tankegangen om, at dansk landbrug konkurrerer med landbruget i EU-lande og andre lande forkert. Dansk landbrug konkurrerer med andre danske erhverv om de ressourcer i form af arbejdskraft og kapital, som er nødvendige i produktionen. Erhvervet kan ikke tilbyde løn- og arbejdsforhold, der er så attraktive, at de søger hen imod landbruget.

b. Ønsker lavere løn

Inden for erhvervet er det også gængs at betragte det høje lønniveau som en hæmsko for erhvervets udvikling. Forslagene om, at en midlertidig lønnedgang skulle kunne løse landbrugets problemer eksempelvis inden for svineproduktionen, har der ikke været meget opbakning til uden for primærlandbruget.

I og med at der er kommet flere og større industribrug, er økonomien mere afhængig af lønudgifterne. Derfor er man blevet mere optaget af lønnen. Ansættelse af udenlandsk arbejdskraft er øget. Det skyldes, dels at man ikke kan få dansk arbejdskraft, dels at den danske arbejdskraft er dyrere.

c. Manglende produktionsøgning skyldes manglende finansieringsmuligheder

Erhvervet mener, at der fortsat er plads til en øget landbrugsproduktion, som i sig selv vil være gavnlig for samfundsøkonomien. Produktionen, eksporten og beskæftigelsen vil stige.

Problemet ifølge erhvervet er blot, at der ikke findes finansieringsmuligheder. Den reelle årsag til, at man ikke kan få

finansieret produktionsudvidelser, er dels de historiske erfaringer, dels fremtidsudsigterne. Finansieringsinstitutterne har allerede oplevet betydelige tab ved landbrugsfinansiering, og tabene er ikke slut, fordi erhvervet fortsat er konkursramt. Når fremtidsudsigterne også er dårlige, er det af økonomiske grunde klart, at finansiering af produktionsudvidelser er vanskelig.

Når indtjeningsforholdene i andre danske erhverv er langt bedre end i landbruget, er det netop markedsmekanismens opgave at lede kapitalen derhen, hvor gevinstmulighederne synes størst.

d. Finansiering af generationsskifte

Finansieringsinstitutterne holder sig af gode grunde tilbage med hensyn til at finansiere produktionsudvidelser. Af samme grunde holder de sig tilbage med hensyn til finansiering af generationsskifte. Derfor har ideen om selskabsdannelser inden for landbruget vundet indpas. Man sætter de store bedrifter på aktier, idet man forestiller sig, at eksempelvis pensionskasserne vil købe disse aktier.

Ideen er helt naturligt opstået hos ejere af de store industribrug, som har haft problemer med at komme ud af erhvervet uden tab. Sættes de store brug på aktier, og er der et marked for disse aktier, vil det være lettere at afsætte brugene til det, man betragter som en rimelig pris.

Forudsætningen om, at der er et marked for disse aktier, er det springende punkt. Landbrugsaktierne skal jo kunne give et afkast, som kan konkurrere med afkastet for industriaktier. Med den indtjening, som landbruget har og må forventes at have i fremtiden, er denne antagelse lidet sandsynlig.

Den spæde interesse, der har været omkring ideen om at sætte landbruget på

aktier, har været knyttet til landbrugsjorden. På kort sigt kan der være en interesse i at købe aktier, der er baseret på landbrugsjorden, hvis det er sådan, at man kan forvente en midlertidig stigning i jordpriserne. Derved kan aktiekøberne realisere en spekulationsgevinst, såfremt man kan sælge aktierne. Sådanne aktier er illikvide, og rentabiliteten på længere sigt er særdeles tvivlsom, medmindre man kan forvente en realprisstigning på landbrugsjord på lang sigt.

At sætte landbrugsejendomme på aktier vil ikke hjælpe landbruget. Det vil blot skabe yderligere problemer. Selve aktieselskabsformen påfører landbruget ekstra omkostninger til direktør og bestyrelse. Med aktieselskabsformen får man en klar adskillelse imellem ejeren, driftslederen og operatørerne, som laver det praktiske arbejde. At opnå en effektiv driftsledelse, når funktionerne er personalemæssigt adskilt, bliver ikke lettere.

e. Forbedret image

Landbruget er klar over, at der er problemer med erhvervets image. Det forsøger man at råde bod på ved at understrege erhvervets store samfundsmæssige betydning. Der henvises til erhvervets betydning for den danske produktion, eksport og beskæftigelse. Der henvises desuden til den internationale situation, hvor man omkring år 2050 vil se en befolkning på 9 mia. eller mere imod godt og vel de 7 mia., vi er i dag. Det vil betyde et krav om øget global produktion af fødevarer, og her skulle dansk landbrug have en særlig rolle og forpligtelse. Se mere herom i afsnit IV.

Man laver reklamefremstød, hvor man slår på, at "Fremtiden ikke er så sort, som den har været". Formålet er at forbedre erhvervets image og skabe økonomisk optimisme.

3. Kan erhvervets forslag løse problemerne?

Landbrugserhvervet lægget meget stor vægt på at få bedre rammevilkår for produktionen. Det er ikke muligt konkret at udregne, hvor meget ændrede rammevilkår betyder økonomisk, før det konkrete indhold af ændringerne er kendt.

For det første må man nok generelt have en vis skepsis med hensyn til, om rammevilkårene kan skabe mærkbare økonomiske forbedringer i landbrugets økonomi. At der kan skabes marginale forbedringer her og nu er givet.

For det andet er det imidlertid ikke så let at se, at de ændrede rammevilkår, som erhvervet ønsker sig, ikke vil gå ud over natur, miljø og dyr. Hvis de forbedrede økonomiske forhold her og nu går ud over nogle andre samfundsmæssige ønsker, vil de nye rammebetingelser ikke blive accepteret på længere sigt.

Forslaget om at sikre landbrugssektorens fremtid ved lavere lønninger, kan ikke realiseres. Selv om den kunne realiseres, ville det ikke være en løsning på længere sigt. Man kan ikke tiltrække indenlandsk kvalificeret arbejdskraft gennem lave lønninger.

Generelt set er det danske lønniveau ikke for højt. Derfor kan man kun glæde sig over, at det danske samfund er i stand til at producere så effektivt, at man kan opnå så høj en levestandard gennem et højt lønniveau. Kortsigtet kunne landbrugets indtjening forbedres gennem en devaluering af den danske krone. Dette er dog af mange grunde udelukket.

De nye problemer, som strukturudviklingen fører med sig, nemlig generationsskifteproblemer og erhvervets image, tages op, men er ikke løst. Der er ikke noget, der tyder på, at aktieselskabsformen

løser problemerne med ejerskifte for de store industribrug. Reklamefremstødene kan måske her og nu skabe mere goodwill, men de bidrager næppe til at øge de unges interesse for at beskæftige sig med erhvervet.

Det, som er problemet med landbrugets forslag, er det, som ikke er med. Det konventionelle landbrug rejser ikke spørgsmålet, om den hidtidige strukturudvikling er godt for erhvervet og samfundet. I industribrugene benyttes produktionsmetoder, som har en række negative konsekvenser. De produktionsmetoder, som landbruget anvender, ser erhvervet nødt til diskussion.

4. Hvordan forestiller erhvervet sig fremtiden?

Landbruget har ikke en strategi for udviklingen. Man har derimod nogle ideer om fremtiden, som giver sig mere eller mindre eksplicit udtryk i det, som erhvervet siger og gør. Det, som synes at præge erhvervets tankegang, er, at strukturudviklingen vil fortsætte, og at det også er ønskværdigt, at den fortsætter.

Kortsigtet håber erhvervet på, at det, man kalder for forbedrede rammebetingelser, vil lette de aktuelle problemer for landbruget. På længere sigt forestiller man sig, at strukturudviklingen hen imod større brug skal løse problemerne på omkostningssiden, samtidig med at markedsvilkårene i form af højere priser og øget afsætning sikrer indtjeningssiden.

For øjeblikket er strukturudviklingen gået i stå. Vi vil se en række konkurser. Jordpriserne og ejendomspriserne er faldet og kan falde yderligere. Nye ejere vil overtage brugene.

Når markedspriserne bliver bedre, kan strukturudviklingen fortsætte, hvis landbru-

gene kan opnå den nødvendige finansiering. Dermed kan der være lagt op til en forbedring i landbruget økonomi, som på længere sigt fører frem til en ny krise, når markedsvilkårene igen udvikler sig i negativ retning.

Selv om landbrugspriserne bliver bedre, er det ikke givet, at de økonomiske forhold forbedres for alle. Svinesektoren spiller en stor rolle i dansk landbrug. Her er det prisrelationen mellem svinekødsprisen og kornprisen, som er afgørende, fordi foderomkostningerne udgør så stor en del af de samlede omkostninger. De kan meget let udgøre 75 procent af den afregningspris, som landmanden får. Hvis kornprisen stiger mere end svinekødsprisen, kan de store industribrug let komme ud i store problemer.

På længere sigt regner man med højere priser. Erhvervet henviser ofte til, at i løbet af de næste 30 år vil jordens befolkning vokse med 2-3 mia. Man henviser til, at der i de lande, som tidligere blev benævnt udviklingslande, vokser den købedygtige mellemklasse ganske betragteligt. Hvornår efterspørgslen stiger, og hvor meget efterspørgslen stiger, er det svært at sige noget konkret om. Hvordan priserne på landbrugsprodukter vil udvikle sig, er det også vanskeligt at spå om. Det afhænger ikke alene af efterspørgslen, men også af udbuddet.

Gør erhvervet sig tanker om de danske industrilandbrugs muligheder på lang sigt? Industrilandbrugene vinder frem i Østeuropa, ikke mindst på grund af danske landmænds engagementer. Industrilandbrug vinder frem i et stort landbrugsland som Brasilien. Her er landbrugenes vilkår med hensyn til at klare sig helt anderledes end i Danmark. Det hænger sammen med lavere jordpriser og lavere omkostninger.

Tror dansk landbrug, at det har mulighed for at tage konkurrencen op, når man udelukkende satser på volumen?

III. Det økologiske landbrugs rolle

1. Landbrugsproduktion har med økologi at gøre.

Økologi er læren om forholdene mellem de levende organismer og omgivelserne. Ude i naturen er der et samvirke imellem dyr og planter på den ene side og på den anden side de omgivelser, som de befinder sig i. Det er klart, at der kan være bedre eller dårligere vilkår for dyrenes og planternes trivsel. I jorden er der et samvirke imellem de levende organismer og omgivelserne. I vandmiljøet har man præcis det samme. Der er tale om et samvirke, og derfor beskrives samspillet ud fra en helhedsbetragtning som et økologisk system.

Landbruget kan ikke undgå at gribe ind i de økologiske systemer, som dyr og planter er udsat for i naturen. Det gælder uanset om man ser på livet på markerne, i jorden eller i vandet. Alligevel vil mange inden for landbrugserhvervet utvivlsomt hævde, at det, som det konventionelle landbrug gør, ikke et til skade for økosystemerne eller ikke så meget til skade, som økologerne hævder. Argumentationen tager udgangspunkt i, at det, som landbruget gør, er i pagt med naturen. Selv om visse indgreb ville være til skade, vil landmændene ikke benytte sig af dyrkningsmetoder, som skader økologien og miljøet, fordi det på længere sigt vil skade landmændene selv.

Det, som landmændene foretager sig, er i pagt med naturen. Derfor er det forkert at sætte landbrug og økologi over for hinanden som modsætninger. Sådanne synspunkter finder ikke tilslutning blandt

økologiske producenter inden for erhvervet eller i de kredse i samfundet uden for landbruget, som interesserer sig for disse forhold. Selv om landbrugsproduktionen har med økologi at gøre i den forstand, at landbruget påvirker de økologiske systemer, er der god grund til at skelne imellem konventionel og økologisk drift. Det hænger ganske enkelt sammen med, at der gælder en række specifikke krav, der skal opfyldes, før en landbrugsbedrift kan kalde sig for økologisk.

2. Hvad er økologisk jordbrug?

I økologisk jordbrug er der klare målsætninger om at forene hensynet til miljø, kvalitet og etik med praktisk landbrugsproduktion. De centrale principper i økologisk produktion kan opstilles i en række punkter som vist nedenfor.

Økologisk jordbrug betyder:

- 1) At der anvendes et minimum af kemiske stoffer. Naturlig og mekanisk bekæmpelse af ukrudt og insekter og svampeangreb.
- 2) At jordens brugbarhed opretholdes i hovedsagen ved recirkulering af organisk materiale.
- 3) At man ikke accepterer gensplejsede afgrøder. Ingen brug af stråforkortelse.
- 4) At dyr har større mulighed for naturlig adfærd.
- 5) At der er harmoni imellem dyrehold og areal.
- 6) At man i forarbejdningsindustrien ikke tilsætter kunstige sødestoffer, kunstige aromastoffer eller nitrit. Man forsøger at undgå tilsætningsstoffer.

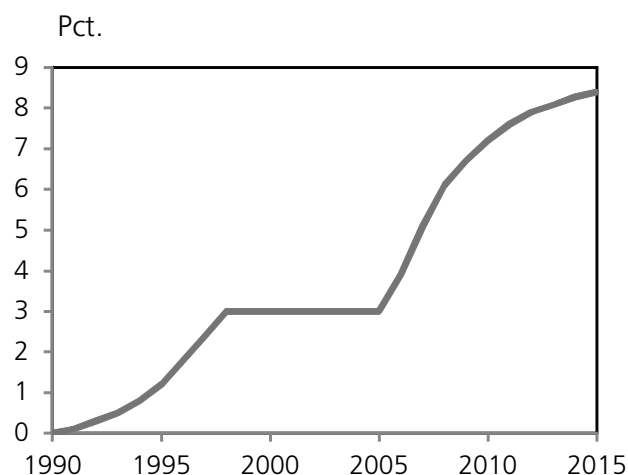
Disse principper bliver inden for de forskellige produktionsgrene udmøntet i et

konkret regelsæt, som overholdes, for at producenterne kan få mærkatet økologisk.

3. Hvordan har salget af økologiske produkter udviklet sig?

Salget af økologiske produkter er en relativ ny ting. I 1982 blev de første økologiske gulerødder solgt i dagligvarehandelen. I 1987 kom den første egentlige lovgivning om økologiske produktion. I december 1989 blev det røde Ø-mærke lanceret.

Figur 1. Salget af økologiske produkter i detailhandelen. Markedsandel i procent.

Kilde: Baseret på tal fra Økologisk Landsforening.

Udviklingen i salget af økologiske produkter fremgår af figur 1. Den viser de økologiske produkters andel af detailhandelens salg 1990 – 2015. I 1990 var markedsandelen noget nær nul. Fra dette udgangspunkt stiger salget af økologiske produkter til 3 procent af omsætningen i 1998. Fra 1998 til 2005 ligger markedsandelen konstant på disse 3 procent. Siden 2005 har der været en årlig stigning i markedsandelen, således at den i 2015 udgør 8,4 procent, hvilket i øvrigt er den højeste markedsandel i verdenen. Stigningstakten var størst frem til 2008, da krisen satte ind. Selv om stigningstakten siden da er faldet, er andelen fortsat med at stige år

efter år. I dagligvarehandelen blev der i 2015 omsat økologiske fødevarer for 7 mia. kr. Markedsandelen varierer meget fra produkt til produkt. Af omsætningen i 2015 tegner mejeriprodukter og æg sig for 35 procent, frugt og grønt for 26 procent; brød, mel, gryn, m.v. 12 procent. Blandt den resterende ca. 1/4 af omsætningen finder man blandt andet kød og kødprodukter, hvor markedsandelen er meget lav, specielt for svinekød.

Det interessante ved udviklingen i salget af økologiske fødevarer er, at den i høj grad er afhængig af forbrugernes adfærd og af dagligvarehandelens attitude over for økologi. Salget af økologiske produkter afhænger naturligvis ikke alene af forbrugernes præferencer. Spørgsmål om varernes tilgængelighed og spørgsmålet om prisen på de økologiske produkter spiller også en afgørende rolle.

Det er her, detailhandelens rolle kommer ind som noget centralt. Jo flere økologiske produkter detailhandelen tager ind, jo større bliver omsætningen. Det samme er tilfældet, hvis detailhandelen iværksætter flere kampagnetilbud. Udviklingen af forbrugernes præferencer sker i et samspil med de initiativer, som detailhandelen iværksætter. Harmoniske forhold kræver, at der er en overensstemmelse imellem forbrugernes efterspørgsel og udbuddet fra de økologiske producenter. Det er ikke altid tilfældet. Der har i de senere år været en mangel på økologiske produkter. Der har til andre tider været et overskud af økologiske produkter. Hvis der er et overskud af økologisk mælk, vil mælken typisk blive solgt som almindelig mælk. Det betyder, at afregningsprisen for de økologiske producenter falder. Antallet af økologiske producenter vil falde. Hvis der så senere kommer en stigning i det økologiske

salg, opstår der en midlertidig mangelsituation, fordi det tager et par år at omlægge til økologisk produktion.

Markedsmekanismen vil på længere sigt løse problemerne. Problemerne er, at der på kortere sigt kan komme uheldige prisudsving, og at der er omkostninger forbundet med at omlægge produktionen. Det er klart, at en mere stabil udvikling i retning af større præferencer for økologiske produkter vil stimulere landmændenes interesse for at omlægge og mindske de risici, som er forbundet hermed.

Forbrugernes og detailhandelens holdninger spiller en central rolle for efterspørgslen. Derudover bør man også for fuldstændighedens skyld nævne de offentlige indkøb. I de statslige institutioner er der normalt kantiner. Regionerne, der styrer hospitalsvæsenet, køber fødevarer ind til servering for patienterne. Kommunerne står for skolebespisning. De offentlige køberens holdning til økologiske produkter spiller naturligvis en direkte rolle med hensyn til efterspørgslen. Indirekte kan det også på længere sigt påvirke de almindelige forbrugeres syn. Københavns kommune gør meget ud af at markedsføre sig som en grøn kommune. Her indgår, at man satser på, at de måltider, som serveres i kommunalt regi, er baseret på gode råvarer, hvilket indebærer, at de også skal være økologiske.

4. Hvordan har den økologiske produktion udviklet sig?

De økologiske varers andel af de danske forbrugeres køb siger ikke noget om økologiens betydning i den danske produktion. Helt generelt kan man sige, at i produktionen har økologien mindre betydning end i forbruget i Danmark. Det hænger sammen med, at dansk landbrug er en be-

tydelig eksportør af landbrugsprodukter. Eksporten af økologiske produkter spiller ingen særlig rolle for danske landbrug. Det hænger blandt andet sammen med, at interessen for økologiske produkter generelt set er lavere end i Danmark, selv om interessen er stigende. I tabel III,1 gives der tal for antallet af økologiske brug og det landbrugsareal, der dyrkes økologisk.

Tabel III,1. Antal økologiske bedrifter og arealet under økologisk dyrkning

	Antal bedrifter	Produktionsareal (ha)
1990	523	11.581
2002	3.714	178.359
2007	2.607	150.207
2014	2.557	176.323

Kilde: Statistik over økologiske jordbrugsbedrifter, juli 2015. Miljø- og Fødevarerministeriet.

Den økologiske produktion i 1990 er minimal. Fra 1990 til 1995 stiger antallet af økologiske brug fra ca. 500 til ca. 1000. Derefter sker der en drastisk stigning frem til 2002, hvor antallet er ca. 3700. Frem til 2007 falder antallet af brug til ca. 2600, og her har det ligget frem til i dag. Med hensyn til produktionsareal ser man en tilsvarende udvikling. Svag stigning fra 1990 til 1995. Derefter en særdeles kraftig stigning frem til 2002. Et fald frem til 2007, efterfulgt af et stigende økologisk areal frem til i dag.

Antallet af økologiske brug i dag er godt og ved 6 procent af det samlede antal brug. Arealmæssigt er det også godt og ved 6 procent af arealet, som er under økologisk drift.

Sammenholder man tallene fra 2002 med 2014 vil man se et stort fald i antallet af brug, uden at produktionsarealet er re-

duceret. Det betyder, at der i denne periode er sket det, som også er sket for de konventionelle brug, nemlig at brugene er blevet større. Det gennemsnitlige areal for en økologisk bedrift i 2002 var 48 ha, og det er i 2014 steget til 69 ha.

Sammenligner man brugene efter størrelse i henholdsvis økologiske og konventionelle landbrug, vil man finde et markant større antal små brug under 5 ha. i det økologiske jordbrug. 16 procent af de økologiske brug er under 5 ha. mod 4 procent for alle brug under et. Der er et marginalt større antal økologiske brug med over 100 ha. 22 procent af de økologiske brug har mere end 100 ha. mod 21 procent for alle brug. Det betyder, at antallet af økologiske brug mellem 5 ha. og 100 ha. udgør 62 procent af alle økologiske brug mod 75 procent for alle brug under ét.

5. Økologisk jordbrugs indflydelse inden for dansk landbrug.

Hvor fører det os hen med hensyn til det økologiske jordbrugs betydning? Selv om der i de senere år har været en betydelig vækst i det hjemlige salg af økologiske produkter, må man konstatere, at de økologiske producenters antal og den del af landbrugsarealet, der dyrkes økologisk, kun ligger på godt og vel 6 procent. Der er ikke tale om en uvæsentlig produktion, men der er tale om et produktionsomfang, der slet ikke kan hamle op med den konventionelle produktion.

Da det i særlig grad er de store producenter, der har haft succes med at lægge linjen for landbruget, kan man anskuelsesmæssigt sammenligne antallet af økologiske storproducenter med antallet af konventionelle storproducenter, forstået som landmænd med mere end 100 ha. Man kan konstatere, at der i dag er ca. 500

storproducenter inden for økologisk jordbrug, sammenlignet med 7.500 storproducenter inden for konventionelt jordbrug.

Den økologiske stemme inden for dansk landbrug har ikke været stærk. Det hænger ikke nødvendigvis kun sammen med den økologiske sektors relativt lille størrelse. Det kan også hænge sammen med, at de nuværende økologiske producenter ikke har en interesse i, at økologisk produktion spreder sig. Det vil nemlig betyde et øget udbud af økologiske produkter, som kan få priserne til at falde, hvis efterspørgslen ikke øges i takt med det stigende udbud.

I øvrigt er det værd at lægge mærke til, at den øgede interesse for økologiske produktion ikke i første række kommer fra landbruget. Selv om der altid har været en dedikeret kreds af økologiske producenter, kommer den stigende interesse i første række fra forbrugerne og detailhandelen. Det er den øgede efterspørgsel efter økologiske produkter, der har betydet, at landmænd i større udstrækning har vist interesse for økologisk drift. Den økologiske produktion betyder højere omkostninger på en række områder, men hvis det kan indebære lavere omkostninger andre steder, samt ikke mindst give merpris på afsætningen af produkterne, kan landmændene opnå en større indkomst. For øjeblikket er der en klar tendens til, at de økologiske produkter, eksempelvis mælkeprodukter, får en så stor merpris, at indkomsten ved økologisk produktion er større end ved konventionel produktion.

IV. Landbrugets eget syn på sin rolle i samfundet.

Kigger man nærmere på den måde, hvorpå dansk landbrug præsenterer sig over for offentligheden, udkrystalliserer der sig en

række markante indtryk. Dansk landbrug betragter stadig sig selv som et helt afgørende erhverv for dansk økonomi. Erhvervet giver stor beskæftigelse og en meget betydelige valutaindtjening. Ud over at være vareproducent, er dansk landbrug sig bevidst, at man er naturforvalter. En del af landbruget mener ikke, at der er afgørende konflikt imellem de to roller. En anden del, som anerkender, at der kan være en konflikt, mener at erhvervet har været i stand til på rimelig vis at løse konflikten.

Sammenligner man dansk landbrug med landbruget i udlandet, mener erhvervet, at man på alle måder står stærkt, hvis man ellers kan få lov til at udfolde sig. Det er bedst, at man udvider produktionen af landbrugsvarer i Danmark frem for i udlandet. Generelt set er det vigtigt at producere så mange landbrugsvarer, at man kan sikre de nødvendige fødevarerforsyninger til den stigende befolkning i verden. Her ser dansk landbrug sig selv som en vigtig brik. Spørgsmålet er, om disse opfattelser af erhvervets betydning er i overensstemmelse med realiteterne.

1. Landbruget er økonomisk set et afgørende erhverv for samfundet.

Fortællingen om landbrugets historiske betydning, som indledningsvist blev beskrevet i denne artikel, er naturligvis vigtig. Dansk landbrug var længe et hovederhverv. At disse dage for længst er forbi, har det været svært for erhvervet at erkende. Landbruget gør meget ud af at overbevise befolkningen om, at det er et helt afgørende erhverv med hensyn til at sikre både samfundsøkonomien og livet og trivslen i landdistrikterne og yderområderne.

a. Landbrugets betydning for hele den danske økonomi

Ligesom andre erhverv skaber landbruget beskæftigelse og bidrager til det danske nationalprodukt. Dertil kommer, at dansk landbrug stadig er et meget eksportorienteret erhverv, som indtjener udenlandsk valuta, som kan anvendes til dansk import.

Landbrugets erhvervsorganisation Landbrug & Fødevarer taler meget om det, man kalder fødevareklyngen og den betydning, som den har i dansk økonomi. Fødevareklyngen omfatter meget andet end det, man forstår ved den primære landbrugsproduktion, der består af planteavl, svineproduktion og mælke- og kødproduktion. Fødevareklyngen medtager fiskeriprodukter, gartneriprodukter, mink og en lang række industriaktiviteter, som ikke kan siges at være direkte relaterede til den primære landbrugsproduktion.

Ser man på fødevareklyngen, sådan som den opgøres af Landbrug & Fødevarer, bliver beskæftigelsen i klyngen ca. 180.000 eller ca. 7 procent af den samlede beskæftigelse. Fødevareklyngens eksport opgøres til ca. 150 mia. kr. ud af den samlede eksport af varer og tjenester på ca. 1.000 mia. kr., dvs. ca. 15 procent af valutaindtjeningen. Her er der to ting, man skal være opmærksom på. For det første er der tale om bruttoeksporten og ikke nettoeksporten. Landbruget har også en væsentlig import, som er med til at reducere, hvad landbruget netto bidrager med. For det andet er der medtaget eksport for en række produkter, som det ikke er naturligt at relatere til den primære landbrugsproduktion. Det drejer sig igen om fiskeriprodukter, gartneriprodukter, drikkevarer, pelsskind, enzymer, samt landbrugsmaskiner, maskiner til næringsmiddelindustrien og flere andre.

Et retvisende billede af primærlandbrugets betydning får man ved at foretage en såkaldt input-output-analyse. Tankegangen bag en sådan analyse er ganske enkel. Man ser først på den beskæftigelse og det bidrag til bruttofaktorindkomsten, som landmændene ude på gårdene skaber. Derudover skaber landmændene også beskæftigelse og produktion i de erhverv, som leverer input til landmændene, og som videreforarbejder det output, som landmændene producerer. Primærlandbruget køber gødningsstoffer, sprøjtemidler, maskiner, reparation af bygninger og maskiner m.v. fra andre erhverv. Derudover leverer primærlandbruget råvarer til videreforarbejdning på slagterier og mejerier og i fødevareindustrien.

Alle disse afledede aktiviteter sammen med primærlandbruget udgør det, man kaldet for det landbrugsindustrielle kompleks (LIK). Det er et tal for LIK, der giver det rette billede af landbrugets betydning i dansk økonomi. I tabel IV, 1 på næste side vises tal for LIK's betydning for beskæftigelsen og for aktiviteten i det danske samfund i 2014. I alt er der 95.000 fuldtidsbeskæftigede i LIK. For hver person beskæftiget i primærerhvervet er der godt og vel beskæftiget en person i de afledede erhverv. LIK's bidrag til bruttofaktorindkomsten er på 53 mia. kr., hvoraf lidt under halvdelen stammer fra primærlandbruget og lidt over halvdelen fra de leverende og aftagende erhverv. Primærlandbrugets bidrag til bruttofaktorindkomsten kan svinge ganske betydeligt afhængigt af priserne på landbrugsprodukter.

Ser man på landbruget beskæftigelse og produktion i forhold til hele den danske økonomi, må hvervets betydning siges at være relativt lille. Primærlandbrugets andel af beskæftigelsen og bruttofaktorind-

Tabel IV, 1. Forholdet mellem det landbrugsindustrielle kompleks (LIK)¹⁾ og den danske samfundsøkonomi i 2014

	Fuldtidsbeskæftigelse 1.000	Bruttofaktorindkomst mia. kr
Primær landbrugt	40	23,4
Afledede aktiviteter	55	29,3
Landbrugsindustrielle kompleks (LIK)	95	52,7
Hele samfundet	2.650	1670
Primær landbruget andel i procent	1,5	1,4
LIK's andel i procent	3,6	3,2

1) Pelsdyravl og gartneri er ikke med i LIK.

Kilde: Baseret på tal fra Institut for Fødevarer- og Ressourceøkonomi, KU og Danmarks Statistik.

komsten ligger på henholdsvis 1,5 og 1,4 procent. Ser man på de tilsvarende tal for det landbrugsindustrielle kompleks (LIK), får man 3,6 og 3,2 procent. Rent illustrativt kan man sige, at hvis man hypotetiske forestiller sig, at al dansk landbrugsproduktion ophørte, viser beregningerne, at bruttofaktorindkomsten ville falde med godt 3 procent. Til sammenligning kan man se på faldet i bruttofaktorindkomsten 2008-2009, da den økonomiske krise brød ud. Dengang faldt bruttofaktorindkomsten med lidt over 5 procent.

b. Landbruget, landdistrikterne og yderområderne

Det er klart, at landbruget spiller en anden mere betydningsfuld rolle i landdistrikterne og i yderområderne. Derfor er et landbrugserhverv, som er bæredygtigt, og som kan skabe værditilvækst, alt andet lige vigtigt for at skabe balance. Det er imidlertid ikke det samme som at påstå, at landbruget kan redde produktionen, beskæftigelsen og give gode livsvilkår i landdistrikter og yderområder. Det afgørende her er at satse på andre erhverv, herigen-

nem i særlig grad industrien, således at stagnationen og nedgangen bliver ændret til fremgang. Landbruget kan ikke sikres øget aktivitet og beskæftigelse ved at satse på at udvide produktionen af traditionelle landbrugsprodukter. Beregninger viser eksempelvis, at en øgning af produktionen af slagtesvin med 10 procent kun vil øge beskæftigelsen på længere sigt med omtrent 1.200 i primærlandbruget og de afledede erhverv. I ældre tid var det landbruget, der var vigtigt for aktiviteten i provinsbyerne. I dag er det aktiviteten i provinsbyerne, som er vigtig for beskæftigelsen i området og for bosætningen i landdistrikterne.

Landbruget kan ikke løse landdistrikternes problemer ved at øge produktionen af traditionelle produkter. Landbruget skal vælge en ny strategi. Frem for at satse på volumen, skal man satse på kvalitet. Landbruget skal skabe større værditilvækst ved at producere varer, der kan afsættes til en højere pris. Øget samarbejde imellem erhvervsudøverne i form af en genoplivning af andelstanken kunne åbne nogle muligheder. Sådanne fællesskaber behøver ikke kun at begrænse sig til konventionelle stor-

producenter. Hvis fuldtidslandmænd sammen med deltids- og fritidslandmænd eller blot beboere, som arbejder i byerne, kunne iværksætte nye initiativer, ville det være en fordel for alle.

2. Landbruget har svært ved at anerkende konflikten imellem produktion og miljø- og naturhensyn.

Der er forskellige synspunkter, som føres frem. Som allerede nævnt tidligere er der kredse der mener, at man ikke bør skelne imellem konventionel og økologisk landbrug, fordi der ikke er nogen konflikt imellem økologi og produktion. Hvis produktionen går ud over miljøet og natur, vil landmændene senere lide under det. Derfor vil de ud fra en egeninteresse tage vare på miljø og natur. Det bliver derfor ofte fra landbrugserhvervets side benægtet, at der skulle være natur- og miljømæssige problemer forbundet med at øge den danske landbrugsproduktion.

Andre accepterer, at der kan være problemer. Nogle kan mene, at problemerne er af mindre betydning. Andre igen påpeger, at problemerne er meget komplekse, og at mange andre aktører end landbruget er årsag til, at problemerne er opstået. Der peges på andre kilder end landbruget, som er hovedårsag til problemerne. Det kan være forurening fra byerhverv. Det kan også være forurening, der kommer fra udlandet, som er hovedproblemer. Som hovedargument for, at det ikke er landbruget, der er det store problem, nævnes det ofte, at landbruget allerede har gjort kolossalt meget, uden at der har haft større effekt. Det konventionelle landbrug nævner ofte vandmiljøproblemerne som eksempel. I 1990 udledte landbruget ca. 100.000 tons kvælstof til vandmiljøet. I dag er det reduceret til ca. 57.000 tons. Allige-

vel er problemerne ikke løst, hvilket fra visse landbrugskredses side tages som udtryk for, at planerne har været nyttesløse og til stor skade for landbrugserhvervet. Selv om ikke alle går så vidt at kalde initiativerne for nyttesløse, mener mange, at landbruget allerede har gjort så meget, at det er urimeligt at stille yderligere krav.

Kritikken af kravene til landbruget, som man føler for restriktive, kan føre til tanken om, at man bør skelne imellem to typer jord, nemlig landbrugsjord og naturområder. Tanken er den, at i naturområder skal der ikke ske landbrugsproduktion. I de områder, som ikke er naturområder, skal der ikke gælde de samme restriktioner, som gælder i dag. Her skal produktionshensyn have lov til at veje tungere end i dag ved at give landmændene frit spil. De mange udsagn om, at landbrugets produktionsmetoder ikke går ud over natur og miljø eller har mindre negative virkninger, bliver imødegået af den biologiske sagkundskab. Hele den problemstilling tages op i min artikel om samfundets krav til landbruget i næste nummer af dette tidsskrift.

3. Den danske landbrugsproduktion bør øges, for ellers sker øgningen i udlandet

Da EU's mælkekvotesystem blev ophævet i 2015, blev der argumenteret for, at det var rimeligt at udvide den danske mælkeproduktion, for ellers ville den foregå i udlandet.

Dette er en meget uheldig måde at tænke på. Man tænker i markedsandele i stedet for at tænke på indtjening, som er det helt afgørende. Når der tænkes i volumen, dvs. når det antages, at indtjeningen kan øges ved at øge produktionsomfanget, kommer man let til at foretage fejldispositioner. Delvis som et resultat af afskaffel-

sen af EU's mælkekvoter er mælkeproduktionen blevet større, hvilket igen har været med til at presse mælkeprisen i bund, som det ses for øjeblikket.

Et andet argument for, at landbrugsproduktionen skal øges i Danmark og ikke i udlandet, har at gøre med miljøhensyn. Dansk landbrug forurener mindre end landbruget i udlandet. Derfor vil der samlet set ske en mindre forurening ved at stimulere landbrugsproduktionen i Danmark. Om denne argumentation overhovedet er holdbar kan naturligvis betvivles. Men selv om der i givet fald er noget rigtigt i den, ser argumentationen helt bort fra, at det naturligvis er de danske myndigheders opgave at sikre det danske miljø på samme måde, som det er udlandets opgave at sikre deres eget miljø.

4. Dansk landbrug skal bidrage til at sikre den internationale fødevarerforsyning.

Demografiske fremskrivninger fortæller os, at der i 2050 vil være 9-10 mia. mennesker på Jorden. Det er en væsentlig stigning i forhold til de ca. 7 mia. mennesker i dag. Det skulle i sig selv ifølge opfattelsen i brede landbrugskredse skabe gode indtjeningsmuligheder på længere sigt. Derfor må dansk landbrug være parat til at drage fordel af denne udvikling. I tillæg hertil fremhæves det også, at Danmark har en forpligtelse til at bidrage til sikring af tilstrækkelige fødevarerleverancer på globalt plan. Hertil er der at sige, at den danske landbrugsproduktion på globalt plan er af helt marginal betydning.

Hvis det reelle argument virkelig var at sikre den globale fødevarerforsyning, ville det være bedre, om dansk landbrug stillede sin ekspertise til rådighed for producenter af fødevarer i udviklingslandene. Her er produktiviteten lav, og det er gen-

nem udvikling af deres egne landbrug, at udviklingslandene skal være i stand til at bidrage til den fødevarerforsyning, som kræves af den befolkningsøgning, som finder sted i disse lande.

Dansk landbrugs opgave er ikke at levere flere standardprodukter. Dansk landbrugs opgave er at levere flere sofistikerede fødevarer, som den købedygtige befolkning i verden vil efterspørge. Hele antagelsen om, at befolkningsvæksten vil skabe prisstigninger på fødevarer globalt set, er usikker. Det afhænger jo helt af, hvordan udbuddet af fødevarer tilpasser sig den stigende efterspørgsel.

Sammenfatning: Har landbruget selv er bud på fremtiden?

Landbruget har store problemer. Derfor er det naturligt at se på, om erhvervet selv har nogle tanker om, hvordan problemet løses. I afsnit I gennemgås i korte træk den udvikling, som landbruget har gennemgået siden 1960. Det, der har været styrende for udviklingen, har været landbrugets tro på, at man kan løse problemerne ved at få større bedrifter og ved at øge produktionen. Denne strategi har ikke løst problemerne. Der eksisterer størrelsesøkonomiske fordele op til en vis grænse, men de fortsætter ikke ubegrænset. Landbruget har i første række været interesseret i at løse de økonomiske problemer her og nu. De mere langsigtede problemer har man ikke ofret så stor opmærksomhed.

De konkrete tanker, landbruget gør sig med hensyn til fremtiden, behandles i afsnit II. Hovedoverskriften over forslagene er, at krisen i landbruget i høj grad er samfundsbetingsbet. Hvis landbruget blot kunne få rimelige forhold, ville der ikke være nævneværdige problemer. De forslag, der stilles, er præget af de aktuelle problemer,

man mener erhvervet har her og nu. Man sætter sin lid til, at landbrugspriserne vil stige, og at man kan producere mere effektivt ved at fortsætte udviklingen henimod flere store brug og stadig større brug. Den hidtidige udvikling ser man som den rigtige, og den skal videreføres. Den strukturudvikling i retning af færre og større brug, som startede i 1960, er ikke bragt til ende. Den vil fortsætte, og den er ønskelig. Det ligger også i kortene, at man mener, at den teknologiske udvikling kræver større enheder.

Siden 1990 er der dukket en ny produktionsgren op inden for landbruget, nemlig økologisk produktion. I afsnit III beskrives de krav til produktionsmetoderne, som skal opfyldes for, at man kan kalde sig økologisk landmand. Økologiske jordbrug har haft en betydelig vækst siden 1990. Den er i første række et resultat af ændrede forbrugerpræferencer og større interesse fra detailhandelens side. I den udstrækning, økologiske varer kan opnå en merpris, som mere end kompenserer for meromkostningerne, øges producenternes interesse for økologi. Til trods for vækst spiller den økologiske produktion generelt set stadig en marginal rolle, og det er forsat uklart, hvilken rolle økologien vil komme til at spille i fremtiden. Vil økologisk jordbrug være redningen for dansk landbrug? Det spørgsmål behandles i den sidste af mine tre artikler i dette tidsskrift.

Hvordan ser landbruget sig selv i relation til samfundet? Det spørgsmål behandles i afsnit IV. Med udgangspunkt i erhvervets betydning i fortiden ser landbruget stadig sig selv som et meget betydningsfuldt erhverv i samfundsøkonomisk sammenhæng. Denne holdning giver sig i særlig grad udslag i forbindelse med erhver-

vets betydning for landdistrikterne og landets yderområder.

Erhvervet har svært ved at se sig selv som et erhverv, der ikke lever op til de nødvendige krav vedrørende hensynstagen til natur, miljø og dyrevelfærd. Landbruget mener også, at det har en vigtig rolle at spille internationalt.

Det spørgsmål, som rejser sig, er, om landbrugets selvforståelse virker blokerende for nytænkning, som kan vise ind i fremtiden. De kortsigtede økonomiske problemer skygger ofte for det mere langsigtede perspektiv.

Problemet med landbruget er måske, at erhvervet er mere optaget af konventionelle end økologiske synspunkter på produktionsmetoderne; at det mere er præget af de store producenters interesser end af de mindre og mellemstore brugs interesser; at det er mere interesseret i de etablerede landmænds interesser end den unge generations interesser.

